

VARK – valtakunnallisesti merkittävät arkeologiset kohteet - hanke

Hankkeen lähtökohdat

Hankkeen lähtökohdaksi ovat valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet (VAT), jotka ovat osa maankäyttö- ja rakennuslain mukaista alueidenkäytön suunnittelujärjestelmää. Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden ensisijaisena tarkoituksena on varmistaa, että valtakunnallisesti merkittävät asiat otetaan huomioon kaavoituksessa ja muussa maankäytön suunnittelussa. VARK-hankkeen tavoitteena on ollut toteuttaa valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden inventointi, jonka tuloksen valtioneuvosto voi hyväksyä osaksi valtakunnallisia alueidenkäyttötavoitteita.

Museovirasto on toteuttanut valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden (VARK) inventoinnin yhteistyössä alueellisten vastuumuseoiden ja Metsähallituksen kanssa vuosina 2018–2023. Hanke kattaa koko Suomen lukuun ottamatta Ahvenanmaan maakuntaa. VARK-alueiden valintaperusteissa esitettyjen arvojen huomioon ottaminen on tarpeen, jotta alueiden ominaisuus ja erityispiirteet voidaan tuoda esiin ja säilyttää eri kaavatasojen edellyttämällä tarkkuudella.

Inventoinnissa on arvioitu muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamat kiinteät muinaisjäännökset ja muut arkeologiset kulttuuriperintökohteet. Tavoitteena on ollut tunnistaa nykyisten tietojen pohjalta ne arkeologiset kohteet, jotka kuvaavat mahdollisimman kattavasti Suomen menneisyyttä alueellisesti, ajallisesti ja teemaattisesti. Keskeisenä tietolähteenä on käytetty Museoviraston ylläpitämää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä, tutkimusraportteja ja tutkimuskirjallisuutta.

VARK-inventoinnin oikeusvaikutukset

Valtakunnallisesti merkittävien arkeologisten kohteiden inventointi laaditaan maankäyttö- ja rakennuslain (MRL) 22 §:ssä tarkoitettujen valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden (VAT) mukaisesti valtakunnalliseksi inventoinniksi.

MRL:n nojalla valtion viranomaistoiminnassa ja alueiden käytön suunnittelussa tulee ottaa huomioon valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet ja edistää niiden toteutumista. Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet konkretisoituvat pääasiassa kaavoituksessa, siltä osin ja sillä tavoin kuin kunkin kaavamudon tehtävä ja tarkoitus edellyttävät ja mahdollistavat.

Valtakunnallisilla alueidenkäytön tavoitteilla ei ole välittömiä oikeudellisia vaikutuksia yksittäisen rakennusluvan, poikkeamisluvan tai suunnittelutarveratkaisun myöntämisedellytyksiin. VARK-alueiden kohdekohtaiset oikeusvaikutukset yksittäiseen rakennushankkeeseen tai maankäyttöön muutoin syntyvät MRL:n mukaisessa kaavoitusprosessissa ja perustuvat eri kaavatasojen sisältövaatimuksiin sekä käsiteltäessä kiinteitä muinaisjäännöksiä muinaismuistolain (295/1963) mukaisesti.

Inventoinnin lähtöaineisto

Valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden mukaisesti hanke on nimetty inventoinniksi, mutta tavanomaisesta arkeologisesta inventoinnista poiketen työssä ei etsitty uusia arkeologisia kohteita maastossa, vaan selvitys kohdistui entuudestaan tunnettuihin kohteisiin. Hankkeen työskentelyalustana käytettiin Museoviraston ylläpitämää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä. Rekisteriin lisättiin hanketta varten erillinen VARK-osio, johon on tallennettu tarvittavat kohdekohtaiset tiedot ja arvioinnit kohteen merkittävydestä perusteluineen.

Museovirastossa hankkeen projektiryhmä vastasi inventointivaiheen toteutuksesta yhteistyössä Kulttuuriympäristöpalvelut-osaston ja alueellisten vastuumuseoiden kulttuuriympäristötehtävistä vastaavien arkeologien kanssa. Inventointityö ja kohteiden valintaprosessi etenivät vastuumuseoiden toimialueiden mukaisesti. Toimialueet vastaavat tavallisesti maakuntia paitsi Uudellamaalla ja Lapissa, jotka on jaettu kolmen vastuumuseon kesken.

Hankkeen alussa muinaisjäännösrekisterin kohteista poimittiin pohja-aineisto, jonka muodostivat:

Muinaisjäännösrekisterissä merkittävimmän rauhoitusluokan noin 3700 kohdetta (rauhoitusluokka 1). Rauhoitusluokkien käytöstä luovuttiin vuonna 2014.

Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset -julkaisun 351 kohdetta (Museovirasto 2001).

Haagin yleissopimuksen mukaisen kansallisesti merkittävän kulttuuriomaisuuden luettelon 134 kohdetta (HAAG – 2013). Luettelo on edelleen valmistelussa.

UNESCO:n maailmanperintökohteet: Sammallahdenmäki, Struven ketju ja Vanha Rauma.

Maakuntakaavoihin maakunnallisesti tärkeiksi tai arvokkaiksi merkityt noin 600 kohdetta.

Monet kohteet ovat mukana useassa pohja-aineistossa. Kaiken kaikkiaan inventoinnin suodatettu pohja-aineisto sisälsi 4024 kiinteää muinaisjäännöstä, mikä vastaa 11 % (n = 35299, 24.1.2022) kaikista muinaisjäännösrekisterin kiinteistä muinaisjäännöksistä. Pohja-aineistojen lisäksi arvottamisprosessissa mukana olleista kohteista 13 % (n = 759) otettiin mukaan valmisteluvaiheessa asiantuntijoiden kanssa käytyjen keskustelujen ja hyödynnettyjen tausta-aineistojen (mm. tutkimuskirjallisuus) perusteella. Kokonaisuudessaan hankkeen arvottamisprosessissa oli mukana 14 % (n = 4783) kaikista rekisteröidyistä kiinteistä muinaisjäännöksistä.

Kohteiden merkittävyyden arviointi

Kohteiden merkittävyyden arvioinnissa on ollut mukana Museoviraston ja alueellisten vastuumuseoiden arkeologeja (noin 50 hlöä). Lisäksi arvottamisessa on saatu apua eri alueiden asiantuntijoilta (Metsähallitus, yliopistot, erikoisasiantuntijat). Arviointi tehtiin kolmivaiheisena prosessina, jossa keskusteluja kohteista ja valikoiman kattavuudesta käytiin eri vaiheiden välissä.

Ensimmäisessä vaiheessa kaikki arvotetut kohteet nimettiin **ehdokkaiksi**. Alustavan arvioinnin jälkeen ne joko hylättiin tai siirrettiin **ehdotettavien** kohteiden kategoriaan. Ehdotetuista kohteista laadittiin kohdekuvaukset ja arvioitiin niiden merkittävyyttä numeerisesti ja sanallisesti. Mikäli kohteen valtakunnallinen merkittävyys arvioitiin riittäväksi, kohteen VARK-status muutettiin **valituksi**.

Arvottamisen lisäksi keskusteluissa kohteita karsittiin muun muassa kohdetyypin yliedustavuuden tai maastotarkastuksessa todettujen ominaisuuksien vuoksi (esimerkiksi kohteen huono kunto). Valikoimaa myös täydennettiin keskusteluissa esiin nousseilla kohteilla, jotka olivat useimmiten hankkeen aikana löytyneitä.

Kohteiden merkittävyyden arviointi kirjattiin kohdekohtaisesti Museoviraston ylläpitämään muinaisjäännösrekisteriin hanketta varten tehtyyn osioon. Arvottamisessa käytetyt kriteerit luotiin projektin alussa työpaikassa, johon osallistui arkeologeja ja maankäytön asiantuntijoita eri organisaatioista. Kriteerit pyrittiin luomaan niin, että ne kuvaisivat mahdollisimman kattavasti kohteiden eri ominaisuuksia ja soveltuisivat erityyppisten kohteiden arvottamiseen.

Merkittävyyden arviointi on tehty valitsemalla kustakin kriteeristä vakioarvo, jota täydennettiin vapaalla kuvailutekstillä. Käytetyt kriteerit ovat:

- **Kulttuurihistoriallinen merkittävyys**

Arvio perustuu siihen, miten hyvin kohde ilmentää aikakautensa ilmiöitä, vaiheita ja tapahtumia. Arvioinnin pohjana on ollut kohteesta tai sen edustamasta ilmiöstä saatu tutkimustieto.

0 = ei merkittävyyttä, 1 = vähän merkittävä, 2 = melko merkittävä, 3 = hyvin merkittävä

- **Tutkimuksellinen arvo**

Kohteen tutkimuksellinen arvio perustuu sen tutkimuspotentiaaliin sekä jo saadun että edelleen saatavissa olevan tiedon perusteella.

0 = ei potentiaalia, 1 = potentiaali on vähäinen, 2 = potentiaalia melko paljon, 3 = potentiaalia paljon

- **Yleisyys tai harvinaisuus**

Arvio kohdetyypin alueellisesta yleisyydestä tai harvinaisuudesta perustuu olemassa olevaan arkistojä kirjallisuusaineistoon.

1 = yleisyys tai harvinaisuus ei ole merkityksellinen ominaisuus, 2 = jokseenkin yleinen tai harvinainen, 3 = erittäin harvinainen tai yleinen

- **Arkeologinen monimuotoisuus**

Arvio perustuu kohteesta havaittavien ilmiöiden runsauteen tai pitkään historialliseen jatkuvuuteen.

0 = monimuotoisuutta ei ole, 1 = monimuotoisuutta on niukasti, 2 = monimuotoinen, 3 = monimuotoisuus on merkittävää

- **Ympäristö ja maisema**

Arvio perustuu kohteen ja sen sijaintiympäristön vuorovaikutukseen eli siihen, miten hyvin kohteen ympäristö tukee arkeologisen kohteen ymmärrettävyyttä. Merkittävyys saattaa lisääntyä, jos kohde sijaitsee valtakunnallisesti merkittävässä rakennetussa ympäristössä (RKY) tai valtakunnallisella maisema-alueella tai perinnebiotooppialueella.

0 = ympäristö ja maisema täysin muuttuneet, 1 = ympäristössä tai maisemassa on vieraita elementtejä tai vaurioita, 2 = ympäristössä ja maisemassa on sen ymmärtämistä tukevia elementtejä, 3 = ympäristössä ja maisemassa on vielä runsaasti sen ymmärtämistä tukevia piirteitä ja kohde on alueen keskeinen maisemaelementti

- **Säilyneisyys**

Arvio perustuu kohteen havaittavissa olevien ominaispiirteiden säilyneisyyteen. Myös tutkittu kohde on voitu arvioida hyvin säilyneeksi, jos se on laadukkaasti ennallistettu.

0 = tuhoutunut, 1 = melko tuhoutunut, 2 = melko hyvin säilynyt, 3 = hyvin säilynyt

Kohteiden tarkastukset

Maastotarkastuksia on tehty vain arvottamisprosessiin mukaan otetuille kohteille, joiden tiedot ovat olleet inventoinnin tarkoitukseen riittämättömiä. Maastotarkastus on tehty seuraavissa tapauksissa:

- kohteen viimeisin maastotarkastus on tehty ennen vuotta 2011
- kohteen paikkatiedot ovat vaatineet tarkentamista
- kohteen ympäristön maankäytön on arvioitu vaikuttaneen myös kohteen kuntoon tai edustavuuteen
- kohteesta ei ole ollut tarkoitukseen sopivia valokuvia

Kuulemisaineiston kohteiden maastotarkastukset on tehty seuraavasti: 351 kohdetta (25 %) on tarkastettu vuosina 2011–2018 ja 1038 kohdetta (75 %) on tarkastettu hankkeen aikana vuosina 2019–2022. Pieni osa valikoiman kohteista (12 kohdetta, alle 1 %) jäi hankkeessa tehtyjen maastotarkastusten ulkopuolelle niiden vaikean saavutettavuuden takia (saaret, suosaarekkeet, erämaat). Näistä 10 kohteelle on tehty hankkeen aikana vain etätarkastus kaukokartoitusaineistojen avulla ja 2 vedenalaista kohdetta on tarkastettu raportoidusti ennen vuotta 2011.

VARK-kohteiden tarkastukset	kpl	%
Ennen hanketta 2011–2018	351	25 %
Hankkeen aika 2019–2022	1038	75 %
<i>joista etätarkastettuja</i>	10	1 %
Tarkastettu ennen 2011	2	0 %
kohteita yhteensä	<u>1391</u>	

Kaikki VARK-valikoiman kohteet on myös etätarkastettu hankkeen aikana. Etätarkastukset on tehty tuoreimpien kolmen ja kuuden vuoden sykleissä päivittyvien kaukokartoitusaineistojen avulla (ortokuvat ja laserkeilausaineistot). Näin on pyritty varmistamaan, ettei kohteiden maankäytössä ole tapahtunut niiden kuntoa tai arvoja heikentävää toimintaa viimeisen maastotarkastuksen jälkeen. Etätarkastusten avulla aineistosta pystyttiin erottelamaan ne vuosina 2011–2018 tarkastetut kohteet, joille maankäytön muutokset edellyttivät uuden maastotarkastuksen tekemistä.

VARK-alueet

Inventoinnin aineistoon sisällyvistä arkeologista kohteista on muodostettu aluemaisesti rajattuja VARK-alueita. **VARK-alue voi koostua yhdestä tai useammasta muinaisjäänösrekisterin kohteesta, tai niiden osista.**

Useimmiten VARK-alueiden sijainti- ja ominaisuustiedot ovat yhteneviä muinaisjäänösrekisterin vastaavien kohteiden tietojen kanssa (tilanne 13.10.2022). VARK-alueiden sijainti- ja ominaisuustietoja ei päivitetä inventoinnin valmistumisen jälkeen, vaikka muinaisjäänösrekisterin vastaavien kohteiden tiedot muuttuisivat.

Jokaisella VARK-alueella on yksilöivä VARK-tunnus, joka muodostuu numerosta ja nimestä. VARK-alueet on muodostettu ja nimetty kolmella eri tavalla:

1. VARK-alue muodostuu yhdestä muinaisjäänösrekisterin kohteesta ja sen aluerajauksesta
 - 843 VARK-aluetta (83 %)
 - paikkatiedot vastaavat muinaisjäänösrekisterin tietoja
 - VARK-alueen nimi vastaa muinaisjäänösrekisterin kohteen nimeä
2. VARK-alue muodostuu useasta muinaisjäänösrekisterin kohteesta ja niiden aluerajauksista

